

การวิจัยปฏิบัติการ (Action Research)

ดร.ส.วาสนา ประवालพฤษ์*

หลักการ

การวิจัยปฏิบัติการเป็นการวิจัยเชิงพัฒนา ที่มุ่งแสวงหาแนวทางที่เหมาะสมเฉพาะตนในการปรับปรุง พัฒนาและประเมินตนเอง การวิจัยปฏิบัติการจึงจำเป็นต้องได้รับความร่วมมือและยินยอมพร้อมใจของบุคคลต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติการงานนั้นเพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายที่ต้องการ และให้การพัฒนานั้นยังคงอยู่ในสังคม เป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน

แนวคิดของการวิจัยปฏิบัติการเกิดจากงานด้านจิตวิทยาสังคมของเลวิน (Lewin, 1946) ผู้ใช้เวลาหลายปีในการพัฒนาและประยุกต์วิธีการและทดลองใช้ในบริบทต่าง ๆ ทางสังคม เช่น การจัดแหล่งที่อยู่อาศัยให้กับชุมชน การให้ความเสมอภาคของกลุ่มชนต่าง ๆ ในสังคมเดียวกัน การปรับตัวของวัยรุ่นในสังคม จากงานวิจัยในชุมชนของเลวิน ทำให้เขาได้แนวคิด

เกี่ยวกับความสำเร็จของการพัฒนาชุมชนว่า จะต้องประกอบด้วยแนวคิดหลัก 2 ประการคือ

1. ทำอย่างไรจึงจะได้แนวคิด ข้อตกลงจากกลุ่มในการตัดสินใจกำหนดข้อตกลงเพื่อปฏิบัติการ

2. ทำอย่างไรจึงจะสามารถกำหนดภาระหน้าที่เพื่อปรับปรุงและพัฒนาให้เป็นไปตามข้อตกลงของกลุ่ม

ดังนั้น แนวคิดและรูปแบบของการวิจัยจึงแตกต่างจากการวิจัยแบบอื่น ๆ กล่าวคือ การวิจัยปฏิบัติการจะเน้นผลที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงอย่างมีแบบแผน อันเนื่องมาจากความร่วมมือกันของหน่วยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ในการคิดร่วมกัน วางแผนร่วมกัน ปฏิบัติงานร่วมกัน รับผิดชอบร่วมกัน และประเมินร่วมกัน ในอันที่จะนำไปสู่การปรับปรุงและพัฒนาสังคม ดังนั้นการวิจัยปฏิบัติการจึงเป็นภาระกิจของกลุ่ม

การวิจัยปฏิบัติการมีหลายแนวทาง ที่จะกล่าวถึงในบทความนี้จะเน้นการวิจัยปฏิบัติการในสถานศึกษาและชุมชน ซึ่งเน้นการวิจัยทางการศึกษาและสังคมศาสตร์

แนวคิดในการวิจัยปฏิบัติการ

เลวิน (Lewin, 1946, 1952) อธิบายว่า การวิจัยปฏิบัติการเหมือนกับการดำเนินงานในลักษณะของการหมุนรอบตัวเป็นชั้น ๆ แบบเกลียวสว่านที่เจาะลึกลงไปในเนื้อไม้ วงจรนี้ประกอบด้วย **การวางแผน การปฏิบัติการ และการประเมินผล**ของการปฏิบัติ ในการดำเนินการนั้น การวิจัยจะเริ่มด้วยแนวคิดทั่วไปเกี่ยวกับการปรับปรุงหรือเปลี่ยนแปลง สิ่งที่จะต้องตัดสินใจคือ จะเริ่มปรับปรุงที่ไหน คณะผู้วิจัยจะกำหนดขอบเขตของกลุ่มปัญหาที่สำคัญ โดยจัดเป็นแนวคิดร่วมกัน (thematic concern) จากนั้นกลุ่มจะตัดสินใจว่าจะเริ่มปฏิบัติการแก้ไข ณ จุดใด โดยการศึกษาจากเหตุการณ์ที่ผ่านมา แล้วลงสรุปว่าจุดใดน่าจะได้รับผลจากการดำเนินการ นั่นคือการสำรวจสถานการณ์ทั่ว ๆ ไปในขณะนั้น สืบหาความจริงเกี่ยวกับสภาพการณ์นั้น ๆ ซึ่งในการสำรวจและกำหนดเบื้องต้นนี้ เป็นความต้องการหรือความ

* รองศาสตราจารย์ ประจำภาควิชาการวัดผลและวิจัยการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์

ประสงค์ของคณะผู้วิจัย ที่มีจุดมุ่งหมายจะปฏิบัติการแก้ไขสภาพงานของตนเองในลักษณะของการปรับปรุงงาน นักวิจัยปฏิบัติงานจะเริ่มดำเนินการโดยพิจารณาการดำเนินงานในแนวปฏิบัติจริงเป็นอย่างไร งานชิ้นแรกจะเริ่มขึ้นเมื่อได้มีการค้นพบข้อเท็จจริงจากการติดตามปฏิบัติงาน เมื่อเริ่มปฏิบัติงานข้อมูลใหม่ ๆ ก็จะเริ่มเข้ามา เรื่องราวข้อเท็จจริง การปฏิบัติและผลการปฏิบัติ สามารถจะอธิบายและประเมินโดยกลุ่มผู้ปฏิบัติงาน กิจกรรมทั้งสามอย่างจะดำเนินไปพร้อม ๆ กัน คือการวางแผน การปฏิบัติการและการประเมินผลการปฏิบัติการ การปฏิบัติงานของกลุ่มและแต่ละคนในกลุ่มจะต้องนำมาวิเคราะห์และตรวจสอบอย่างละเอียดถี่ถ้วนถึงผลของการกระทำในปัจจุบัน เพื่อวางแผนดำเนินการใหม่ในระยะต่อไป ซึ่งแผนของการดำเนินงานจะต้องปรับปรุงโดยอาศัยข้อเสนอแนะจากการปฏิบัติอย่างเป็นทางการปัจจุบันอยู่เสมอ การดำเนินงานในวงจรที่สองจะต้องกำหนดขึ้นโดยอาศัยข้อมูลในขั้นแรกพร้อมกับแผนหลักในการดำเนินงาน โดยมีกิจกรรมหลัก 3 ประการเช่นเดิม

ธรรมชาติของการดำเนินงานตามวงจรนั้น มีความจำเป็นของแผนการปฏิบัติงานว่า แผนจะต้องยืดหยุ่นและตอบสนองต่อเป้าหมายหลัก ทั้งนี้เนื่องจากในสภาพจริงของสังคมที่ซับซ้อนนั้น ในทางปฏิบัติไม่มีใครสามารถดำเนินทุกสิ่งทุกอย่างให้เป็นไปตามที่ต้องการได้ ทั้งนี้หากจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงใด ๆ เกิดขึ้นจะต้องคำนึงถึงความเกี่ยวเนื่องระหว่างการปฏิบัติและผลสะท้อนที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในแผนดำเนินงานจากการเรียนรู้และประสบการณ์ตรงของคณะผู้วิจัย

การวิจัยปฏิบัติการ : ขั้นตอนการดำเนินงาน

เมื่อรวบรวมสมาชิกของกลุ่มได้แล้ว กลุ่มจะต้องกำหนดแนวคิดร่วมกัน (thematic concern) โดยสมาชิกกลุ่มจะวางแผนทำงานร่วมกันลงมือปฏิบัติและสังเกตเก็บข้อมูลเป็นรายบุคคลหรือกลุ่ม แล้วสะท้อนผลการดำเนินงานร่วมกันจัดวางแนวทางปฏิบัติใหม่อย่างมีเหตุผลโดยใช้ความเข้าใจในเหตุการณ์ในอดีตเป็นแนวทาง ซึ่งมีกิจกรรมหลัก 4 ประการคือ

1. พัฒนาแผนการปฏิบัติเพื่อปรับปรุงสิ่งที่เกิดขึ้นแล้วให้ดีขึ้น
2. ปฏิบัติการตามแผน
3. สังเกตผลการปฏิบัติ
4. สะท้อนผลของการปฏิบัติให้เป็นพื้นฐานของการวางแผนงานต่อไปอย่างต่อเนื่อง

ในการปฏิบัติงานทั่ว ๆ ไป อาจจะไม่มีปฏิบัติเช่นนี้เสมอไป แต่จะมีส่วนต่าง ๆ เหล่านี้เกิดขึ้นในระดับหนึ่ง ซึ่งในการวิจัยปฏิบัติการจะต้องประกอบด้วย **การวางแผน การปฏิบัติ**

การสังเกต และ**การสะท้อนผล**อย่างรอบคอบเป็นระบบ และเข้มงวดกวดขันในการดำเนินงานมากกว่าปฏิบัติงานประจำวัน โดยนำความสัมพันธ์ระหว่างกิจกรรมที่หมุนไปในกระบวนการเหล่านี้มาใช้ เป็นเสมือนแหล่งให้เกิดการปรับปรุงและแหล่งความรู้ นักวิจัยปฏิบัติการจะต้องดำเนินกิจกรรมทั้งสิ้นด้วยความร่วมมือกันในระหว่างกลุ่มตลอดกิจกรรมของการวิจัย ขอให้เรามาพิจารณาจุด “สำคัญ” ที่ละจุดซึ่งจะอธิบายแยกกันที่ละจุดต่อไป

แผน คือการปฏิบัติงานที่มีโครงสร้างและตามคำจำกัดความแล้ว แผนคือแนวทางปฏิบัติซึ่งตั้งความคาดหวังไว้ เป็นการมองไปในอนาคตข้างหน้า โดยจะต้องระลึกลูกอยู่เสมอว่า เหตุการณ์ทางสังคมนั้นไม่สามารถจะทำนายหรือกำหนดล่วงหน้าได้ และจะต้องมีการเสี่ยงต่อความไม่แน่นอนอยู่บ้าง การ

กำหนดแผนทั่วไปจึงต้องมีความยืดหยุ่นพอสมควร เพื่อที่จะสามารถปรับให้เข้ากับความเปลี่ยนแปลง และความขัดแย้งที่อาจเกิดขึ้นได้ กิจกรรมหรือการปฏิบัติที่กำหนดไว้ในแผนจะต้องมี 2 ลักษณะคือ ลักษณะแรก จะต้องพิจารณาเกี่ยวกับความเสี่ยงอันเนื่องมาจากความเปลี่ยนแปลงทางสังคม และความขัดแย้งที่อาจเกิดขึ้นในสภาพจริง เช่น เกี่ยวกับสภาพการณ์ของสิ่งต่าง ๆ และการเมือง ลักษณะที่สอง กิจกรรมที่ถูกเลือกมากำหนดในแผน จะต้องได้รับเลือกมาเนื่องจากกิจกรรมนั้นสามารถปฏิบัติได้ดีกว่า กิจกรรมอื่น ๆ สามารถลดความขัดแย้งที่อาจเกิดขึ้นได้ (อย่างน้อยในระดับหนึ่ง) และช่วงให้เกิดพลังในการปฏิบัติที่เหมาะสมกว่า และมีประสิทธิภาพสูงกว่า ในฐานะนักการศึกษาที่จะช่วยแก้ปัญหา นั้น กิจกรรมหรือการปฏิบัตินั้นควรช่วยผู้ปฏิบัติงานสำนักในศักยภาพใหม่ ๆ ในการปฏิบัติงานทางการศึกษา ในส่วนของกระบวนการวางแผนนั้น ผู้ร่วมงานจะต้องให้ความร่วมมือร่วมใจในการอภิปราย (ทั้งในแง่ ทฤษฎีและปฏิบัติ) เพื่อให้เกิดการวิเคราะห์และปรับปรุงการกำหนดแผนงาน ที่จะสามารถปฏิบัติได้จริง ในสภาพการณ์ที่เป็นอยู่

การปฏิบัติ การปฏิบัติตามความหมายที่ตั้งใจไว้ ณ ที่นี้เป็นสิ่งที่ละเอียด จงใจ และ ภายใต้อาการควบคุมเป็นการปฏิบัติงานจากแนวคิดหลากหลายอย่างไตร่ตรองและรอบคอบ และมีหลักฐานที่ได้รับการวิจารณ์ และใช้การปฏิบัติที่มีจุดปรารถนาเชิงการศึกษาอย่างละเอียดถี่ถ้วน การปฏิบัติงานจะดำเนินตามแนวที่ได้วางแผนไว้อย่างมีเหตุผลและมีการควบคุมอย่างสมบูรณ์ แต่การปฏิบัติจากแนวทางที่วางไว้มีโอกาสของการเสียอยู่ด้วย เนื่องจากเป็นสิ่งที่จะต้องทำให้เกิดขึ้นจริงตามเหตุการณ์ทางการเมืองและสภาพการณ์จริง (ซึ่งบางอย่างจะเกิดขึ้นอย่างทันทีทันใด ไม่สามารถจะทำนายได้ อันเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเมือง) ดังนั้น แผนที่ตั้งไว้สำหรับการปฏิบัติจะต้องสามารถแก้ไขได้ โดยการกำหนดให้มีความยืดหยุ่นและพร้อมที่จะเปลี่ยนแปลง การให้ข้อมูลจากกิจกรรมก่อนหน้านั้นจะต้องต่อเนื่อง และนำมาใช้ในกิจกรรมต่อไป (สิ่งที่เคยทำมาก่อน หรือวิธีการทำงานก่อน ๆ) แต่การทำงานที่ผ่านมาไม่จำเป็นต้องนำมาเป็นแนวทางสำหรับ ปัจจุบันเสมอไป การปฏิบัติงานจะต้องเปลี่ยนรูปไป หรือปรับปรุงไปได้เรื่อย ๆ ตามผลการตัดสินใจ เกี่ยวกับการกระทำนั้น ๆ การดำเนินงานของแผนปฏิบัติการนั้น จะต้องเป็นไปตามคุณลักษณะของสิ่งที่มีอยู่ ตามสภาพการต่อสู้ทางสังคมและการเมืองไปสู่การพัฒนาการปรับปรุง การเจรจาต่อรอง และการ ประนีประนอมกันเป็นสิ่งที่จำเป็น แต่การประนีประนอมที่มีในบริบทยุทธศาสตร์ของพวกเขา ในขั้นแรก อาจหวังผลเพียงปานกลาง การปฏิบัติที่มีการรายงานอย่างวิพากษ์วิจารณ์กันในภายหลัง ก็จะอยู่บนพื้นฐานของผลที่ได้ในการปฏิบัติขั้นที่แล้วมา

ลักษณะอย่างหนึ่งของการวิจัยปฏิบัติการแตกต่างไปจากการปฏิบัติในสถานการณ์ทั่ว ๆ ไปก็คือ วิจัยปฏิบัติการนั้นมีการสังเกตได้ ผู้ปฏิบัติงานมุ่งที่จะรวบรวมหลักฐาน ข้ออ้างอิงเกี่ยวกับการกระทำของตน เพื่อที่จะสามารถประเมินได้อย่างตลอด ในการเตรียมพร้อมเพื่อการประเมินนั้น ผู้ปฏิบัติจะเสนอความคิดเห็นก่อนลงมือกระทำต่อ ประเภทของหลักฐานที่จะต้องมีการประเมินการกระทำของตน โดยใช้ วิจัยญาณ

การสังเกต ทำหน้าที่เก็บบันทึกข้อมูลเกี่ยวกับผลที่ได้จากการปฏิบัติงานอย่างมีหลักฐานเชิง วิจัยญาณ การสังเกตจะช่วยมองไปข้างหน้า โดยเป็นข้อมูลพื้นฐานที่จะสะท้อนเหตุการณ์ในปัจจุบัน และเพิ่มมากขึ้นในลักษณะของเหตุการณ์ในอนาคตอันใกล้ที่ดำเนินการต่อเนื่องกับเหตุการณ์ปัจจุบัน การสังเกตอย่างรอบคอบและระมัดระวังเป็นสิ่งจำเป็น เนื่องจากการปฏิบัตินั้นมีข้อจำกัดจากการบีบ

บังคับของสภาพความเป็นจริง และข้อขัดข้องทั้งหมดเหล่านี้จะไม่เคยชัดเจน และบอกให้รู้ล่วงหน้าได้เลย การสังเกตจึงต้องมีการวางแผนจนกระทั่งได้ข้อมูลเป็นเรื่องราวสะท้อนต่อเนื่องและสอดคล้องต่อกัน แต่จะต้องไม่เป็นแผนการที่แคบจนเกินไป ข้อมูลจากการสังเกตจะต้องตอบสนองและเปิดกว้าง คือจะต้องมองหลายแง่หลายมุมในทุก ๆ ด้าน ส่วนประเภทของการสังเกต (รวมถึงการวัด) ที่วางแผนไว้ล่วงหน้านั้น จะไม่เป็นการเพียงพอ ผู้สังเกตจะต้องมีความไวในการจับภาพหรือเหตุการณ์ที่ไม่คาดคิดว่าจะเกิดขึ้น ซึ่งนอกจากจะสังเกตข้อมูลตามที่วางแผนเอาไว้แล้ว ยังต้องมีความยืดหยุ่นที่จะจัดเก็บข้อมูลลักษณะที่ไม่ได้คาดคิดมาก่อนด้วย นักวิจัยปฏิบัติการจะต้องรายงานผลการสังเกตอย่างครบถ้วน

นักวิจัยปฏิบัติการจำเป็นจะต้องสังเกตกระบวนการของการปฏิบัติและผลของการปฏิบัติ (ทั้งที่ตั้งใจและไม่ตั้งใจ) สังเกตสถานการณ์และข้อขัดข้องของการปฏิบัติ สังเกตวิธีการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งที่มีอิทธิพลหรือมีผลเกี่ยวเนื่อง และปัญหาอื่น ๆ ที่เกิดขึ้น ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแผนการดำเนินงาน การสังเกตจะเป็นไปตามเจตนาที่ว่ามีพื้นฐานที่สมบูรณ์สำหรับการสะท้อนภาพการกระทำที่สำคัญของตนเอง การสังเกตจะฉายภาพสลัวในสัมฤทธิ์ผลของการสะท้อนภาพการดำเนินงานในกรณีเช่นนี้ ข้อมูลจากการสังเกตจะช่วยให้เกิดการปรับปรุงการปฏิบัติงานโดยเกิดความเข้าใจยิ่งขึ้น และมีการปฏิบัติที่มียุทธศาสตร์มีหลักฐานรายงานอย่างถูกต้อง อย่างไรก็ตามเนื้อหาของสาระของการสังเกตจะเป็นเรื่องการปฏิบัติงาน ผลของการปฏิบัติและสภาพแวดล้อมของสถานการณ์ที่การปฏิบัติกำลังดำเนินอยู่

การสะท้อน การสะท้อนทำให้หวนคิดถึงการกระทำตามที่ได้บันทึกไว้จากการสังเกตเก็บข้อมูล แต่เป็นการกระทำที่ยังชัดเจน ซึ่งสะท้อนออกมาในรูปของกระบวนการ ปัญหาข้อขัดแย้งและแรงบีบบังคับที่ปรากฏในการปฏิบัติที่มียุทธศาสตร์ การสะท้อนจะเป็นลักษณะของความเป็นไปได้ของสถานการณ์ทางสังคมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการกระทำที่ปฏิบัติลงไป การสะท้อนภาพจะพิจารณาโดยใช้การอภิปรายร่วมกันระหว่างผู้ร่วมงาน โดยวิธีนี้จะช่วยให้ได้ภาพสะท้อนของกลุ่มที่จะนำไปสู่การปรับสถานการณ์ทางสังคม และปรับปรุงโครงการ การสะท้อนภาพจะมีลักษณะเป็นการประเมินอย่างหนึ่ง ซึ่งผู้วิจัยปฏิบัติการจะต้องตัดสินใจจากประสบการณ์ของตนว่า ผลของการปฏิบัติ (หรือผลที่เกิดขึ้น) นั้นเป็นสิ่งที่ต้องประสงค์หรือไม่ และให้ข้อเสนอแนะในการปฏิบัติต่อไป นอกจากนั้นการสะท้อนภาพยังหมายถึงการตรวจสอบข้อมูลเบื้องต้นก่อนที่จะดำเนินการจริงอีกด้วย การสะท้อนข้อมูลนี้จะช่วยในการวางแผนการดำเนินการในขั้นต่อไป ที่จะเป็นไปได้สำหรับกลุ่มและสำหรับแต่ละบุคคลในโครงการ ในการที่จะยอมรับจุดมุ่งหมายของการดำเนินการของกลุ่มด้วย

เทคนิควิธีการดำเนินงาน

1. การกำหนดกฎเกณฑ์ในการทำงานร่วมกัน
 - รักษาเวลา
 - ตัดสินใจร่วมกัน
 - เปิดให้ทุกคนได้อภิปรายอย่างเท่าเทียมกัน
 - กำหนดข้อตกลงร่วมกัน
 - แบ่งงานอย่างเท่าเทียมกันในกลุ่ม

2. คำมั่นสัญญา

- เกี่ยวข้อง
- กำหนดผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องให้ชัดเจนก่อนที่จะสังเกต
 - กำหนดผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องโดยตรงก่อนที่จะตรวจสอบแฟ้มและเอกสารที่เกี่ยวข้อง
 - กำหนดผู้มีอำนาจหน้าที่ที่เกี่ยวข้องอย่างชัดเจนก่อนที่จะอ้างอิง
 - รับผิดชอบต่อการรักษาความลับและความไว้วางใจ
 - รักษาสิทธิในการรายงานเกี่ยวกับผลงาน
 - เสนอหลักการให้เป็นที่ประจักษ์และยอมรับทั่วไป

เทคนิคการเก็บข้อมูล

- การบันทึกต่าง ๆ : การบันทึกภาพ, เสียง, การบันทึกทางเอกสาร
- การบันทึกภาคสนาม
- การบรรยายพฤติกรรมและภาวะแวดล้อม
- การวิเคราะห์เอกสาร
- แบบวัดต่าง ๆ

เทคนิคการวิเคราะห์ข้อมูล

- การวิเคราะห์เชิงปริมาณ
- การวิเคราะห์เชิงคุณภาพ

การเสนอรายงาน

- เชิงปริมาณ
- เชิงคุณภาพ

จุดเด่นและจุดด้อยของการวิจัยปฏิบัติการ

จุดเด่น

- เป็นการวิจัยที่มีชีวิตชีวา เพราะทุกคนมีส่วนร่วม
- ผลการวิจัยคือความเจริญก้าวหน้า คือความเจริญ
- ผลการวิจัยคือความต้องการของชุมชน

จุดด้อย

- ผลการวิจัยไม่สามารถสรุปอ้างอิงไปยังกลุ่มอื่น ๆ ได้ ดังนั้นเฉพาะเทคนิควิธีเท่านั้นที่จะนำไปประยุกต์กับกลุ่มอื่น ๆ ได้ แต่อาจได้ผลไม่เหมือนกัน

เอกสารอ้างอิง

- ส.วาสนา ประवालพดกษ (ผู้แปล). *นักวางแผนวิจัยปฏิบัติการ จากหนังสือ The Action Research Planner โดย Kemmis and McTaggart*. ศูนย์พัฒนาหนังสือ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, 2538.
- Lewin, K. "Action Research and Minority Problems". *Journal of Social Issues*. Vol.2, 1946, pp.34 - 46.
- Lewin, K. "Group Decision and Social Change". In *G. E. Swanson, Newcomb, and Hartley (eds.) Readings in Social Psychology*. New York, 1952. pp.459-473.
- McTaggart R. *Action Research : A Short Modern History*. Deakin University, Australia, 1991.